

Doctrina lingvistică a lui A. Philippide reflectată în opera lui G. Ivănescu

Carmen-Gabriela PAMFIL

1. Opera lingvistică a lui G. Ivănescu se distinge – ca trăsătură definitorie – prin erudiție și originalitate¹. În ea sunt teaurizate și reevaluate concepții și idei din patrimoniul universal, în care Ivănescu includea și doctrina lingvistică a profesorului său, A. Philippide, apreciată ca „încoronarea curentelor și concepțiilor lingvistice din secolul al XIX-lea ..., [care] transmite lingviștilor secolului al XX-lea ceea ce a fost mai bun în lingvistica aceluia veac, într-o formă dezvoltată și perfecționată”². Pe autorul acesteia îl considera drept „lingvistul din epocile prestructuraliste, către care trebuie să se îndrepte lingvistica de azi pentru a deveni o adevărată știință”³.

Cultura lingvistică a lui G. Ivănescu, fără egal în ultima jumătate a secolului trecut, și excepționala putere de înțelegere a fenomenelor lingvistice i-au slujit la conturarea unei doctrine complexe, cu incursiuni multidisciplinare, care se sustrage oricărei mărginiri impuse de momentul elaborării și de prejudecățile dominante.

Desigur, a avut și surse predilecte, între care opera lui A. Philippide, pe care a cercetat-o în cele mai mici detalii și a valorificat-o ca fundament al gândirii sale lingvistice. De aceea, între opera lui Philippide și aceea a lui Ivănescu există o relație specială de continuitate, rar întâlnită în cultura românească, – ne referim la cadrul unor școli științifice, în care, firește, influența magistrului se resimte în creația discipolilor. Ideile lui Philippide revin în mai toate textele ivănesciene, acceptate ca atare sau corectate ori respinse cu argumentația necesară, încercându-se cu sensuri noi, rezultate din aprofundarea doctrinei și din reinterpretarea faptelor de limbă sau din extinderea perspectivei de cercetare, în acord și cu unele teorii mai noi sau mai vechi. Mai mult, pentru a impune în contemporaneitate doctrina lui Philippide, dar și pentru a facilita înțelegerea corectă a unor probleme ieșite din preocupările specialiștilor, fiind considerate desuete sau perimate chiar, Ivănescu a redactat câteva studii monografice, între care *Alexandru Philippide (1859 – 1933). Omul și opera*⁴, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*⁵ și *Viața și opera lui Alexandru Philippide*⁶.

¹ Vezi și Vasile Arvinte, *O nouă istorie a limbii române*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară“, XXVIII, 1981 – 1982, p. 105 – 113, retipărit în *Studii de istorie a limbii române*, Iași, 2006, p. 75 – 88.

² *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, o monografie amplă, nefinalizată însă, însumând peste 550 de pagini dactilografiate în mai multe exemplare, numerotate când cu cifre arabe, când cu romane, care se reiau de trei-patru ori, și cu numeroase adaosuri pe foi manuscrise; textul se păstrează la Biblioteca Filialei Iași a Academiei Române, fondul G. Ivănescu.

³ *Viața și opera...*, p. V.

⁴ În „Orizont“, XVI, 1965, nr. 4, Timișoara, p. 52 – 66.

⁵ În volumul Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, editat de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil. Cu un studiu introductiv și comentarii de G. Ivănescu, București, 1984, p. IX – XLVI.

⁶ Monografia pomenită (vezi nota 2) reia, în capitolele *Sub influența neogramaticilor. Înnoirea științei despre limbaj și a științei despre limba română (1888 – 1897)* și *Activitatea științifică dintre 1909 – 1916*, textele menționate mai sus, comentariile în legătură cu teoria lingvistică a lui Philippide din *Istoria limbii*

2. Prima întâlnire a lui Ivănescu cu opera savantului ieșean s-a produs în toamna anului 1928, pe când era elev în clasa a VI-a la Liceul „Gheorghe Roșca Codreanu” din Bârlad. Însă atunci, *Principiile* lui Philippide i s-au părut a fi „o lectură prea grea ..., în lipsa cunoștințelor de psihologie și filozofie”⁷, așa încât, după parcurgerea a numai 20 – 30 de pagini, a abandonat-o.

Studiul adevărat, temeinic și sistematic, a început în toamna anului 1930, ca student al lui Philippide, la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, și a continuat toată viața: „Citeam aproape zi de zi *Principiile*, *Gramatica* și *Originea românilor* – mărturisește Ivănescu. Când eram student în anul I, dar mai ales în anii al II-lea și al III-lea, deci până prin 1933, am ajuns la concluzia că Philippide este unul din cei mai mari lingviști din toate țările și din toate timpurile”⁸. S-a și clătinat în credința lui până prin 1939, când s-a consumat contactul cu Occidentul, în care a studiat, la Paris, între 1934 – 1935, cu Joseph Vendryes și Mario Roque, și la Roma, între 1935 – 1936, cu G. Bertoni și C. Formichi, după care – precizează Ivănescu – „ideea aceasta a devenit o certitudine. Pentru mine era clar că prin Philippide s-a creat un punct de vedere românesc în teoria limbii”⁹. Tot atunci, în urma studierii operelor lui Croce, Vossler, Meillet, Vendryes, Bertoni și alții, protagoniști ai idealismului subiectiv și ai altor direcții noi, respinse de Philippide, se clarifică și se consolidează concepția lui Ivănescu, o viziune realistă asupra limbajului, fondată pe realități discrete, analizate până în cele mai subtile nuanțe. Atunci el a înțeles că „determinismul lui Philippide nu era valabil decât pentru o parte din manifestările spiritului uman, anume pentru graiurile populare și pentru formele populare de cultură, și că idealismul filozofic, cu toate erorile lui, a dovedit că o parte din spirit se comportă cu totul altfel decât natura. Consideram acum – precizează Ivănescu – drept justă și tendința atâtor lingviști (Vossler, Bertoni și mulți alții) de a crea o lingvistică idealistă, dar îmi apărea eronat felul în care ei realizau sau concretizau această tendință; căci ceea ce ei socoteau valabil pentru toate formele de limbaj era valabil de fapt numai pentru limbile literare. Mi-am dat seama imediat că era necesară o modificare, o transformare a lingvisticii create de ei, limitând-o la limbile literare”¹⁰. Este momentul în care Ivănescu reușește să pună de acord cele două mari direcții din lingvistica universală, aparent ireconciliabile, materialismul lingvistic, de tip pozitivist și naturalist, cultivat în secolul al XIX-lea, pe care și l-a însușit din doctrina lui Philippide, și idealismul secolului al XX-lea, de sorginte vossleriană. De aici, dihotomia ivănesciană *lingvistica limbilor populare* – *lingvistica limbilor literare*, comparabilă ca valoare a demersului cognitiv cu dihotomia saussuriană *lingvistică diacronică* – *lingvistică sincronică*¹¹.

române, Iași, 1980, cap. *Principiile dezvoltării lingvistice*, p. 3 – 22, dar conține și numeroase pagini inedite.

⁷ *Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani*. Omagiul elevilor și colaboratorilor, Iași, 1983, p. 74.

⁸ *Ibidem*, p. 85.

⁹ *Ibidem*, p. 87.

¹⁰ *Ibidem*, p. 89 – 90.

¹¹ *Vezi Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în „Philologica”, II, 1972, p. 5 – 25 și *Istoria limbii române*, p. 14 – 15. Aceeași temă tratează manuscrisele *Naturalism și idealism în lingvistică* și *Natura și cauza schimbărilor fonetice*, păstrate la Biblioteca Filialei Iași a Academiei Române. (Această distincție ivănesciană nu s-a impus deocamdată; între puținii ei adepți se află Ioan Oprea, în *Elemente de filozofia limbii*, cap. *Lingvistica limbii populare și lingvistica limbii literare*, Iași, 2006, p. 139 – 142).

3. Ce a învățat Ivănescu din prelegerile și din opera profesorului său, altfel spus, care este esența doctrinei lui Philippide, în spiritul căreia s-a format și a creat Ivănescu, dar și alți elevi care au continuat mai mult sau mai puțin preocupările magistrului?

Mai întâi, și-a însușit câteva elemente de deontologie a culturii, fapt posibil grație afinităților spirituale dintre cei doi: *libertatea spiritului*, care l-a ferit de complexe și de inhibiții degeneratoare ale adevărilor, de orice natură ar fi ele, *spiritul critic* și *curajul expunerii* propriilor gânduri și opinii („Decât, ce folos să umbli prin această lume cu călușul în gură de frica unor oameni tot așa de slabi ca și tine?”¹² – astfel își încuraja Philippide elevii să se manifeste în societate), curaj care l-a ajutat să evite compromisurile în știință sau oportunismul și să îndure cu seninătate și demnitate nedreptățile vieții și, nu în ultimul rând, și-a însușit *cultul muncii*¹³, oneste și dăruite, prin rezultatele căreia nutrea convingerea că slujește la emanciparea culturii întregii umanități; căci în tot ceea ce făcea Ivănescu se raporta la lumea științifică mondială. Îl va fi fascinat pe tânărul Ivănescu și atitudinea magistrului față de operele confrăților români sau străini, adesea autorități în domeniu (sau percepute ca atare), din care decela fără menajamente, dar întotdeauna argumentat, eroarea, pseudoștiința sau impostura, atitudine pe care discipolul, la rândul său, a adoptat-o (dovadă, critica dură la adresa promotorilor structuralismului și generativism-transformaționalismului contemporan)¹⁴.

Deși dificilă și, pentru cititorul comod și grăbit, greoaie (studentii erau avertizați încă din prima zi de curs asupra obstacolelor pe care le vor întâmpina ca viitori specialiști în studiul limbii române), materia prelegerilor și a textelor lui Philippide a fost asimilată de tinerii dotați și studioși (G. Pascu, D. Găzdaru, I. Iordan, H. Mihăescu, C. Gălușcă, G. Caragață, Th. Roșculeț, Gr. Scorpan, T. Hotnog, D. Crâncă și alții), integrați în așa-numita „școală lingvistică ieșeană”; dar cel care a aprofundat și continuat opera magistrului, în toate aspectele ei, a fost G. Ivănescu.

Doctrina lingvistică a lui A. Philippide a fost elaborată în două etape¹⁵, prima în plină epocă neogramatică, sub influența lucrărilor lui H. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Halle a. d. S., 1880 (ed. a II-a 1886), și G. von der Gabelentz, *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*, Leipzig, 1891, a doua, între 1914 – 1921, odată cu redactarea cursului *Introducere în știința limbii* (pe baza unei noi și ample bibliografii) și a lucrării *Originea românilor*¹⁶.

În general, doctrina lui Philippide nu urmează o singură direcție¹⁷; ea este *asociaționistă* – pe linia lui H. Paul și K. Brugmann, *naturalistă* – pe linia lui A. Schleicher, *psihologistă*¹⁸ sau mai exact *etnopsihologică* – pe linia lui W. von

¹² *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 3

¹³ „Munca – și anume munca grea – era o adevărată religie pentru dânsul” – constată Ivănescu, în *lucr. cit.* (ms.) cap. *Profesorul*, p. 9; „căci el era convins că numai dacă ne vom obișnui cu munca grea atât de necesară atunci, ca și totdeauna, țării noastre în curs de organizare, vom ajunge să fim și noi în rândul popoarelor înaintate ale lumii. Și de aceea, cine fugea de muncă nu putea fi prietenul său”.

¹⁴ Vezi, între altele, *Die Erzeugung der Rede*, în *Logos semantikos, Studia linguistica in honorem Eugenii Coseriu, 1921 – 1981*, II, Madrid, Berlin, New York, 1981, p. 83 – 95.

¹⁵ Vezi G. Ivănescu, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, p. XXVI.

¹⁶ În special concepția lingvistică din această a doua perioadă constituie pentru G. Ivănescu „una din cele mai valoroase teorii despre limbaj din câte au fost create de-a lungul timpurilor” (*op. cit.* p. XXVI).

¹⁷ Vezi Ivănescu, *op. cit.* p. XIX.

¹⁸ Un psihologism care respinge reprezentările, vorbind numai de cunoștințe, idei sau concepte. Vezi G. Ivănescu, *op. cit.*, p. XX.

Humboldt, G. von der Gabelentz și H. Steintal, *materialistă* – pe linia lui L. Feuerbach¹⁹, *pozitivistă* – sub influența lui Auguste Comte.²⁰

Din această perspectivă, lingvistica lui Philippide este, pentru cercetătorul interesat să descopere mecanismele limbajului uman, laboratorul în care este regândit și reevaluat, în toată complexitatea lui, întregul proces al comunicării verbale, ca act creator (denumit de el *vorbire ocazională* = *parole*, la F. de Saussure) și ca *uz* (= *langue*, la F. de Saussure)²¹, în respectul dualismului natural, *fizic – psihic* (= *spirit*), al realității lingvistice²² în care, „ca și în restul organismului omenească, se găsesc două părți constitutive, al căror progres nu este egal, ale căror dezvoltări nu se acopăr și n-au aceleași direcții. Partea fizică din limbă este reprezentată de sunete, partea psihică a ei e reprezentată de simbolizarea²³ prin mijlocirea sunetelor a lucrurilor și raporturilor. Sunetele sânt părțile fizice, pe care le procură organe fizice anumite ale corpului, simbolizarea prin mijlocirea lor a cunoștințelor este partea psihică, elaborată de suflet. Conform cu ceea ce se petrece în restul ființei omenești în privința felului de a se comporta al celor două elemente constitutive ale acestei ființi, unul fizic și celalalt psihic, și aici, la limbă, sunetele se schimbă mai încet și mai treptat, iar simboalele (cuvinte, forme gramaticale și înțelesurile lor) se schimbă mai răpede și mai brusc, și adeseori, alături cu foarte mari asemănări de sunete se găsesc enorme deosebiri de simboale [= semne].”²⁴ Dacă în *Principii* Philippide susținea numai natura spirituală a limbajului, în *Originea românilor* psihicului i se limitează activitatea în actul de producere a vorbirii: „Psihic²⁵ la operația producerii sunetului din vorbirea ocazională este numai noțiunea sunetului, sunetul-tip [= fonemul], care pozează în conștiință, și sentimentul care pune în mișcare nervul motor, dar cu începere de la acțiunea nervului motor, incluziv, până la producerea sunetului, incluziv, totul este material și mecanic. Materială [= fizică] este acțiunea nervului, material este instrumentul format prin mijlocirea acțiunii aceleia, materială este vibrarea instrumentului, materiale sânt amplitudinea vibrațiilor și numărul lor în unitatea de timp și durata lor și variabilitatea duratei aceleia, material este sunetul însuși, care ar exista chiar dacă n-ar fi mintea care să-l perceapă. Și acest sunet material, produs la vorbirea ocazională, se întipărește în minte ca o reprezentare, care se adaugă la celelalte reprezentări ale sunetului respectiv

¹⁹ Vezi Ivănescu, *op. cit.*, p. XXXVIII, XLI.

²⁰ *Ibidem*, p. XXII.

²¹ Vezi *Principii de istoria limbii*, p. 5; cf. și *Originea românilor*, vol. II, Iași, 1928, p. 265 – 266.

²² Philippide respinge, ca reduționistă, ideea că dualismul *fizic – psihic* „ar fi numai un expedient pentru a pricepe lumea, în special limba, și că pricepera nu poate veni decât dacă te pui dintr-un punct de vedere ori exclusiv fizic ori exclusiv psihic... Dualismul nu este ceva care să poți primi ori respinge, ci este ceva care se impune cu necesitate... Neconținut venim în contact prin conștiința noastră cu fizicul și cu psihicul, pe care ... le pricepem ca atare: că sânt adecă, și că sânt foarte deosebite între ele“ (*Originea românilor*, vol. II, p. 273).

²³ Pentru că – după Ivănescu – prin *simbolizare* Philippide înțelegea caracterul funcțional al limbii, acesta conchidea că teoria lui Philippide cuprinde și elemente ale funcționalismului lingvistic. Vezi *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, p. XLVI.

²⁴ *Originea românilor*, vol. II, p. 379.

²⁵ Pentru Philippide, „Psihicul... nu ar fi ceva neregulat și fără legi ..., căci psihicul, macar că psihic, este tot natură și nu se poate ca o parte din natură să fie supusă la legi, iar ceialaltă nu“ (*Op. cit.*, p. 273; vezi și *Principii de istoria limbii*, p. 233 – 234; cf. G. Ivănescu, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, p. XXXVIII). Această idee este valorificată de G. Ivănescu în *Naturalism și idealism în lingvistică și Natura și cauza schimbărilor fonetice*, lucrări manuscrise nefinalizate.

deja existente în minte, pe baza cărora s-a format noțiunea sunetului, ce a servit ca model pentru producerea noului sunet. Reprezentarea cea nouă este, alături cu noțiunea sunetului și cu sentimentul provocat de acesta, singurul fapt psihic în toată înlănțuirea de fapte materiale care au avut loc din momentul când a apărut în conștiință noțiunea sunetului până la acela în care s-a întipărit în minte noua reprezentare a lui²⁶. În concluzie, „este hotărât lucru că limba este și fizică și psihică, fizică ca sunete ale vorbirii ocazionale, psihică ca cunoștinți simbolizate prin acele sunete și ca cunoștinți ale acestor sunete înseși²⁷. De aceea „și cauzele schimbării limbii trebuie să căutate și în fizic și în psihic²⁸”.

În întreaga sa operă, dominată de istorism, Philippide a fost preocupat, în special, de descoperirea cauzelor schimbărilor lingvistice, și aceasta tocmai fiindcă explicațiile oferite de lingviștii de până la el nu erau satisfăcătoare. Într-o epocă în care interesul pentru acest lucru scăzuse²⁹, savantul ieșean a creat o doctrină despre limbaj care, în esență, este o teorie despre cauzele schimbărilor și stărilor lingvistice³⁰. Dacă în *Principii*, Philippide confunda cauzele schimbărilor cu tipurile sau categoriile de schimbări³¹, neizbutind să opereze nici o delimitare strictă între ceea ce este fizic și ceea ce este psihic în limbă și considerând principiile studiate (comoditatea, ritmul sau eufonia, clarificarea sau lămurirea psihică a cunoștințelor și voința sau legiuirea) ca pe niște fațete ale unui tot unitar³², ulterior, în *Originea românilor*, distinge între comoditate, considerată drept cauză de natură psihofizică, și celelalte trei, socotite a fi numai de natură psihică³³. Împotriva idealismului subiectiv, impus în epocă de K. Vossler, care vedea în limbă numai scopuri create de voință, excluzând cauzalitatea din știința limbajului³⁴, Philippide susține, dimpotrivă, cauzalitatea, atât cu argumente de ordin general, cât și cu argumente de natură lingvistică: „Cauza mai are în special un privilegiu, acela anume că, macar că foarte greu de aflat, ori poate tocmai pentru aceea că e greu de aflat, dă spiritului o satisfacere anumită, un sentiment special, pe acel așa-numit al explicării ori al priceperii. Acest privilegiu nu-l are scopul... Scopul nu explică³⁵”. Regândind până la ultimele consecințe raportul dintre cauzalitate și finalitate în limbă, Ivănescu decide că „finalitatea, care nu se poate tăgădui, nu înseamnă, pentru

²⁶ *Orig. rom.*, p. 266 – 267. Vezi și Ivănescu, *op. cit.*, p. XXXVIII.

²⁷ Philippide, *op. cit.*, p. 273.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Vezi Ivănescu, *op. cit.*, p. XX: „Deși neogramaticii trăiau în epoca determinismului științific și filozofic, ei nu se gândeau să se ocupe tocmai de cauzele schimbărilor limbii, ci numai întâmplător făceau aceasta.”

³⁰ Vezi Ivănescu, *op. cit.*, p. XXX.

³¹ Vezi *ibidem*, p. XIX – XX.

³² „Dacă la sfârșitul discuției noastre voim să ne dăm socoteală de raportul în care principiile de schimbare înseși se găsesc unele față cu altele, constatăm că o limită bine hotărâtă între ele nu se poate trage, astfel că la cutare fenomen să poți constata numai acțiunea unuia din ele și la cutare fenomen altul numai acțiunea altuia: mai multe principii lucrează împreună și pentru a înțelege o schimbare oarecare trebuie să le ai pe toate în vedere... Acest tot nu este numai psihic, nici numai fizic, el este limba însăși care merge pe drumul fatal al mișcării universale, cu toate elementele ei atât de varii la prima vedere, dar atât de greu de deosebit unele de altele, cu mușchii, cu nervii, cu sunetele, cu înțelesurile sale” (*Principii de istoria limbii*, p. 272 – 273). Vezi și G. Ivănescu, *op. cit.*, p. XXI.

³³ Vezi *Originea românilor*, vol. II, p. 277.

³⁴ Vezi Ivănescu, *op. cit.*, p. XL.

³⁵ Philippide, *Orig. rom.*, p. 261 –262; vezi și *Introducere în știința limbii*, în vol. Alexandru Philippide, *Opere alese*, p. 259.

unele forme de limbaj [cu referire specială la limbile literare, în care un rol esențial revine voinței și unde se manifestă spiritul liber], înlăturarea cauzalității [cu referire la graiurile populare, supuse determinismului fizic, natural]³⁶.

În *Originea românilor*, Philippide susține că realitatea lingvistică are două baze: *baza de articulație și baza psihologică*³⁷, acestea fiind „produsul celor două părți ale omului: trupul și sufletul sau spiritul”³⁸. Organele articulatorii și psihicul (= spiritul) sunt așadar elementele în afara cărora nu este posibil limbajul uman. În consecință – afirmă Philippide – „limba se schimbă pentru că se schimbă organele articulatorii” și „pentru că se schimbă psihicul”³⁹. De aceea, baza de articulație și baza psihologică constituie principalele cauze de schimbare a limbilor. Tot aici este clar formulată ideea că „limba se alcătuiește numai din semnele materiale și din legătura lor asociativă cu diversele sensuri, și că sensurile rămân în afara limbii”, concepție care îl apropie de L. Bloomfield, cum remarcă Ivănescu⁴⁰.

Ce este *baza de articulație* (sau *de articulare* ori *articulatorie*)⁴¹, cum poate fi definit acest concept din doctrina lui Philippide, dezvoltată în *Originea românilor*, vol. I, p. 245 – 309⁴²? Prin această sintagmă, savantul ieșean desemnează, pe de o parte, conformația organului vorbirii și, pe de altă parte, dispozițiile lui articulatorii înăscute. Baza de articulație este specifică atât unui vorbitor, cât și unui grup etnic oarecare⁴³.

În general – constata Ivănescu⁴⁴ –, lingviștii (W. Meyer-Lübke, J. Vendryes, S. Pușcariu și alții) acceptă tendințele sau deprinderile articulatorii ca factor determinant al formării și evoluției fonetice a unei limbi. Este respinsă ideea potrivit căreia conformația organelor articulatorii ar avea un rol decisiv în structurarea și evoluția limbajului. Or, la Philippide, conformația constituie factorul hotărâtor în manifestarea bazei de articulație, fără a nesocoti rolul deprinderilor articulatorii, în împrejurări determinate⁴⁵.

Habitudinile articulatorii sunt admise în teoria substratului, care – cum preciza Philippide – reprezintă doar un aspect al problemei: „Cu totul altă chestiune este aceea a influinței limbii autohtone asupra limbii nouă adoptate. Aici nu este vorba de modificările pe care un fizic și un psihic deosebite le vor produce în limba adoptată, ci de influința directă pe care limba părăsită o va fi putut avea asupra limbii adoptate. Aici este vorba de *deprinderi*. Influența bazei de articulație și celei psihologice nu presupune

³⁶ Ivănescu, *op. cit.*, p. XL. Vezi și *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, p. 7 – 8, *Istoria limbii române*, p. 14 – 15.

³⁷ În *Principii de istoria limbii*, considera că „lămurirea psihică a cunoștințelor [= baza psihologică] este la baza tuturor principiilor de schimbare a limbilor“ (p. 173).

³⁸ Ivănescu, *op. cit.*, p. XXXIX.

³⁹ *Orig. rom.*, vol. II, p. 245; cf. și p. 281.

⁴⁰ În Ivănescu, *op. cit.*, p. XXX; cf. și p. XXXII.

⁴¹ G. Ivănescu, în *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, p. XXIX, face precizarea că expresia *baza de articulație*, cu accepțiunea „organele articulatorii și tendințele articulatorii înăscute ale acestora“ a fost creată de G. I. Ascoli, pe la mijlocul secolului al XIX-lea; ulterior și-au însușit conceptul neogramaticii C. Nigra și H. Osthoff, de la care l-a preluat A. Philippide.

⁴² Acest excurs, subintitulat *Baza de articulație și baza psihologică*, a fost reprodus în volumul Alexandru Philippide, *Opere alese*, p. 341 – 309; vezi și *Introducere în știința limbii*, în același volum, p. 263 – 269.

⁴³ Vezi *Originea românilor*, vol. I, p. 294: „Acel fel de a fi (variat după individe, după rase, după timpuri la același individ, la aceleași rase) al fizicului este *baza de articulare*.” Cf. G. Ivănescu, *op. cit.*, p. XXIX.

⁴⁴ În *Istoria limbii române*, p. 8.

⁴⁵ Philippide se referea numai la W. Meyer-Lübke și F. de Saussure, care se pronunțaseră împotriva bazei de articulație. Vezi A. Philippide, *Introducere în știința limbii*, p. 269.

nicio deprindere. Te-ai dezvățat de tot de sunetele pe care le produceai, de simboalele de care te serveai, de lucrurile și de raporturile pe care le simbolizai, ai devenit robul străinului, ai adoptat *complect și perfect...* sunetele lui, cuvintele și formele gramaticale ale lui, cunoștințele lui. Dar nu ți-ai putut schimba nici sângele, nici mintea (ca să vorbim popular), și cu vremea ai schimbat după firea ta proprie fizico-psihică și sunetele, și simboalele, și înțelesurile acestora. Dincoace, la influința limbii autohtone asupra limbii adoptate ai a face cu *deprinderi*, de care nu te-ai putut dezvățara: ai păstrat niscăi cuvinte, niscăi forme gramaticale, niscăi anumite cunoștințe de lucruri și de raporturi, chiar niscăi anumite sunete. Cu totul altă chestiune e aceasta, dar n-a fost niciodată separată preciz de chestiunea bazelor de articulație și psihologice⁴⁶. Prin baza de articulație și a celei psihologice sunt explicate de Philippide și schimbările survenite după formarea unei limbi noi⁴⁷. Transformările ulterioare – completează Ivănescu – „constau în înlocuirea articulațiilor care nu mai sânt în consonanță cu baza de articulație, prin altele, care încep a fi sau sânt în spiritul ei”⁴⁸. Așadar, în concepția lui Philippide, schimbările fonetice nu sunt decât adaptări ale limbii la o bază de articulație nouă, care poate fi: 1) aceea a poporului cucerit sau aceea care s-a creat prin amestec cu alte popoare; și 2) aceea provenită prin evoluția firească a bazei articulatorii a indivizilor vorbitori, în timp. Astfel concepând lucrurile, era firesc să-l suspecteze pe F. de Saussure că, în *Cours de linguistique générale*, predat la Universitatea din Geneva, între anii 1906 – 1911, „confundă baza de articulație, care este o cauză pentru care sunetele se schimbă în aceleaș împrejurări la unii oameni într-un fel și la alți oameni într-alt fel, cu capacitatea ori incapacitatea de a pronunța în mod absolut un sunet oarecare. Dacă cineva este capabil ori incapabil în mod absolut de a pronunța un sunet oarecare, aceasta face parte din baza de articulare, dar nu este baza de articulare însăș, acest lucru se comportă față de baza de articulare ca specia față de gen, ca particularul față de general”⁴⁹. De aici rezultă pentru Philippide că „altceva e să constați că rase deosebite pot vorbi limbi asemenea, provenite din aceeaș limbă, și altceva e să constați că comunitatea de rasă se manifestă în limbă ori ba... Doar singur exemplul limbilor romanice ar fi suficient să probeze că ar fi o naivitate să susțină cineva că ar exista vreun *raport necesar* între comunitatea de rasă și comunitatea de limbă. Dar aceasta e cu totul altceva decât a constata că rasa s-ar manifesta în limbă ori ba. Românii vorbesc tot limba latinească, ca și francezii, și ar fi o naivitate că creadă cineva că ar aparține pentru aceea numaidecât la aceeaș rasă. Dar în chipul cum s-a dezvoltat limba latină la Dunăre, pe de o parte, și la Sena, pe de alta, nu cumva se manifestează rasa românească, de o parte, și cea franceză, de alta? Aceasta e adevărata chestiune de rasă, pe care Saussure o pune numai în titlul discuției sale, *Langue et race...*), dar în discuția sa n-o atinge deloc”⁵⁰. G. Ivănescu face, în spiritul doctrinei lui Philippide, completările necesare în vederea clarificării controversatei probleme, prin invocarea unor aspecte noi, precum acelea că baza de articulație se manifestă și „prin preferința de a articula un sunet sau altul” și că „înlăturarea unei pronunții într-un moment oarecare din istoria unei limbi nu înseamnă numaidecât imposibilitatea de a realiza acea pronunție, fenomenul

⁴⁶ *Originea românilor*, vol. II, p. 303.

⁴⁷ Vezi G. Ivănescu, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, p. XXXIV.

⁴⁸ *Ibidem*, p. XXXV.

⁴⁹ Philippide, *Orig. rom.*, p. 249 – 250.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 250.

putându-se explica prin preferința pentru alte articulații... Baza articulatorie poate pronunța sunete care sânt în spiritul ei, dar și altele, nepotrivite cu ea ...; acestea din urmă sânt cu vremea înlăturate⁵¹.

De celelalte transformări ale limbii (faptele morfo-sintactice și lexicale) este răspunzătoare *baza psihologică*⁵², identificată cu psihicul individului vorbitor sau al unui grup etnic oarecare: „Prin baza psihologică eu înțeleg firea, felul de a fi (*essentia, οὐσία, Wesen, manière d'être*) al psihicului, ca intelect și sentiment [= temperament]⁵³”. În psihic, Philippide includea, de fapt, spiritul, adică și intelectul (gândirea și cunoștințele), afectul și voința. De aceea, Ivănescu, în doctrina sa, va considera mai potrivită denumirea *bază spirituală*⁵⁴. În plus, el va distinge în baza spirituală două realități constitutive: a) gândirea, ca elemente formale și de conținut, și b) psihologia vorbitorului, respectiv a grupului etnic⁵⁵, și va urmări, în studiile sale, modul în care fiecare din acestea se reflectă în stările și schimbările lingvistice. Spre deosebire de baza de articulație care, ținând de natură, este oarbă și duce la o dezorganizare a sistemului morfo-sintactic și a celui lexical, baza psihologică sau spirituală provoacă schimbări care urmăresc îmbunătățirea, ameliorarea sistemului lingvistic, a expresiei faptelor spirituale⁵⁶, bulversate de acțiunea bazei articulatorii⁵⁷. Cum am văzut, Philippide constata că evoluția celor două baze este inegală, în sensul că baza psihologică (gândirea, cultura, mai puțin temperamentul) se schimbă mult mai repede decât baza articulatorie. Dar precizările necesare referitoare la aceste aspecte vor fi dezvoltate, ulterior, de G. Ivănescu.

4. Pentru G. Ivănescu, lingvistica antropologică a lui Philippide reprezintă „o sinteză lingvistică mai cuprinzătoare decât toate cele din trecut și de astăzi”⁵⁸. Ea explică limba prin om „mai mult decât s-a făcut oricând”⁵⁹. Este adevărat că în ultimele decenii ale secolului trecut, în lingvistica, eliberată de structuralismul rigid (care acorda totală autonomie limbii), s-a creat o nouă direcție antropologistă, al cărei promotor, Eugeniu Coșeriu, elaborează o doctrină de sorginte idealistă, pe cu totul alte fundamente și raționamente, oferind astfel o viziune foarte diferită de aceea a lui Philippide și Ivănescu⁶⁰. Cum însă științele spiritului și, în general, disciplinele umaniste nu operează

⁵¹ Ivănescu, *op. cit.*, p. XXXV.

⁵² Ivănescu, în *op. cit.*, p. XXIX, precizează că sintagma *psychologische Basis*, cu același conținut, apare, independent de Philippide, la W. Günther, în 1928.

⁵³ *Originea românilor*, vol. II, p. 278. V. și G. Ivănescu, *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. 35.

⁵⁴ Vezi Ivănescu, *op. cit.*, p. XXIX și *Istoria limbii române*, p. 10.

⁵⁵ Vezi *Istoria limbii române*, p. 4.

⁵⁶ Vezi G. Ivănescu, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, p. XXXVIII, XLV și *Istoria limbii române*, p. 5.

⁵⁷ „Schimbările impuse de baza articulatorie a limbii sânt inutile, judecate fiind din punctul de vedere al funcției limbii, căci rostul limbilor nu este acela de a se schimba mereu, ci acela de a servi ca mijloc de înțelegere între oameni și de a încorpora în ele viața spirituală a popoarelor.” G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, p. 12.

⁵⁸ *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, p. XLVI.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ Vezi, între altele, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*. Versiune în limba română de Nicolae Saramandu, București, 1997. Ioan Oprea, în *op. cit.*, p. 163 – 181, surprinde anumite aspecte diferențiatorie dintre doctrina lingvistică Philippide – Ivănescu și doctrina lui Coșeriu. (Vezi și *Originea și condițiile schimbării lingvistice*, în „Analele Universității «Ștefan cel Mare» Suceava”, A. Lingvistică, XII, 2006, nr. 2, p. 89 – 104.)

cu adevăruri absolute, definitive, ci cultivă chiar abordări și soluții diferite, uneori complementare, de multe ori însă contradictorii (excluzând, firește, erorile și viciile de metodă), teoria lui Philippide cu amendamentele formulate de Ivănescu se dovedește a fi la fel de interesantă și necesară pentru înțelegerea limbajului uman, în complexitatea sa.

G. Ivănescu a fructificat toate consecințele și implicațiile doctrinei lui Philippide, sintetizând, în spiritul profesorului său, așadar *sui-generis*, concepții vechi și moderne. În acest sens, Ivănescu promovează și un structuralism „mentalist” în sintaxă și morfologie și unul „articulatoriu” în fonetică. Structuralismul ivănescian admite, pe lângă sistemul lingvistic și un sistem articulatoriu, exterior limbii, aparținând naturii, căreia el nu-i contestă „posibilitatea de a alcătui sisteme”⁶¹. De aceea, opozițiile („distincțiile”) fonetice există – în concepția lui Ivănescu – „nu pentru că le impun cuvintele, ci pentru că le impun organele articulatorii”⁶². Esența doctrinei lui Ivănescu se fondează – în prelungirea gândirii lui Philippide – pe următoarele aserțiuni: „Schimbările fonetice [care pentru el sunt de natură fiziologică, mecanică, și nu fonologică, schimbările fonologice fiind ulterioare și reprezentând „consecința producerii schimbării fonetice”⁶³] și cea mai mare parte din schimbările semantice, la care cuprindem și pe cele sintactice [ambele aparținând gândirii, psihicului, culturii] se explică prin factori exteriori limbii, exteriori sistemului lingvistic – iar articulația este exterioară sistemului lingvistic propriu-zis – și anume prin schimbări în bazele limbii, prin schimbări în om. Limba se schimbă întâi de toate pentru că se schimbă omul fizic, psihic și spiritual. Aproape orice schimbare a limbii este reflexul unei schimbări în una din bazele sale, adică în om, considerat ca organe articulatorii, ca psihic, ca spirit”⁶⁴. Din această perspectivă, Ivănescu consideră că lingvistului îi revine sarcina să urmărească procesul de adaptare a sistemului lingvistic, mereu modificat de factori exteriori distrugători, la gândirea care își cere numaidecât expresia, și anume o expresie cât mai comodă și mai clară⁶⁵.

Atât Philippide, cât și Ivănescu au aplicat principiul celor două baze la studiul istoriei limbii române, dar din evoluția fonetică și morfologică au tras însă concluzii sensibil diferite în legătură cu câteva probleme esențiale: Philippide susține originea sud-dunăreană a românilor, pe arii de intensă romanizare, Ivănescu, originea nord- și sud-dunăreană a acestora; Philippide vorbește despre un teritoriu restrâns, locuit de o populație unitară din punct de vedere somatic⁶⁶, Ivănescu lărgeste teritoriul și admite un amestec etnic timpuriu; Philippide propune ca dată a separării dialectelor secolele al VI-lea – al VII-lea, Ivănescu mult mai târziu, prin secolele al XII-lea, al XIV-lea și al XV-lea; apar, de asemenea, cronologizări diferite ale unor fenomene fonetice etc. Rezultatele diferite de ale lui Philippide la care a ajuns Ivănescu în *Istoria limbii române* nu se datorează numai surselor mai bogate și mai variate⁶⁷ la care a recurs acesta din urmă, elaborându-și lucrarea după mai bine de o jumătate de veac, ci și unor

⁶¹ *Istoria limbii române*, p. 13.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, p. XXXVIII.

⁶⁴ *Ibidem*, p. XLIV; cf. și p. XXXIX – XL.

⁶⁵ *Vezi Viața și opera lui Alexandru Philippide* (ms.), p. 245*.

⁶⁶ *Vezi Originea românilor*, vol. I, p. 251 – 252 și vol. II, p. 306.

⁶⁷ Și cu acest prilej, Ivănescu se dovedește un „unificator” de direcții, în cercetarea istoriei limbii române de astă dată. Aici el valorifică și numeroase idei aparținând lui Ov. Densusianu, S. Pușcariu și alții, respinse de Philippide.

reevaluări doctrinare. În principiu, Ivănescu susține că „baza de articulație și baza psihologică nu sânt, la un popor oarecare, unitare, ci un conglomerat de mai multe baze de articulație și baze psihologice”⁶⁸. De aici, rezultă pentru Ivănescu că „sistemul fonetic al unui popor trebuie considerat un rezultat al cumulării sistemelor fonetice impuse de rasele alcătuitoare”⁶⁹. Mai mult – precizează Ivănescu – „în cadrul aceleiași rase, nu poate exista o identitate perfectă de bază articulatorie ..., ci numai amestecuri de frânturi de rase, amestecuri în care predomină un anumit tip rasial sau anumite tipuri rasiale”⁷⁰, fapt constatat de cercetările antropologice. Pe Ivănescu l-au preocupat și durata de adaptare a unei limbi la o bază articulatorie și la o bază psihică străine⁷¹, aspect neglijat de Philippide în cercetarea procesului de formare a limbii române din latină, și, în mod deosebit, stabilirea perioadelor favorabile manifestării acestor baze căci, din punctul lui de vedere, „adaptarea limbii la baza articulatorie și la cea psihică nu se petrec oricând”⁷². Sub influența lui A. Meillet, lingvistul ieșean, în *Istoria limbii române*, apreciază că este nevoie de câteva secole pentru a se produce un asemenea proces și susține că baza articulatorie nu se manifestă într-o limbă decât în anumite împrejurări. Cu acest prilej, Ivănescu propune o explicație sociologică, inspirată tot de la Școala franceză, prin care structura socială și tipul economic al colectivităților sunt factori determinanți în adaptarea latinei populare la bazele articulatorii ale popoarelor din Imperiu⁷³. Faptul că sclavagismul, societate deschisă, cu economie de schimb, permitea circulația oamenilor, a făcut ca provincialii să imite latina cuceritorilor; în acest caz ei vorbeau o latină în care nu se manifestau bazele lor articulatorii și psihologice. Dimpotrivă, aceste baze ale limbii s-au manifestat în evul mediu (în Occident) și în comunități de tip gentilic (în Dacia), tipuri social-economice închise, cu economie naturală, în care vorbitorii nu au mai venit în contact cu agenții romanizatori. În epoci deschise (precum sclavagismul și capitalismul, care pentru Ivănescu reprezintă același tip social-economic) nu se produce adaptarea unei limbi la baza articulatorie, decât în aspectul ei popular⁷⁴. Altfel se petrec lucrurile cu baza psihologică (sau spirituală); aceasta se manifestă în limbă oricând, indiferent de condițiile social-economice. De aceea, în cercetarea istoriei unei limbi esențială rămâne problema determinării perioadelor de manifestare a bazei articulatorii: „Schimbările hotărâtoare în formarea unei limbi noi sânt însă cele fonetice, iar nu cele morfotice și sintactice. O limbă devine de nerecunoscut dacă se schimbă mult sub aspect fonetic”⁷⁵. Urmează, așadar, că în istoria unei limbi au existat etape de intensă sau chiar de totală schimbare fonetică și etape de schimbare lentă sau de relativă stagnare. Ele erau rezultatul

⁶⁸ Alexandru Philippide – teoretician al limbajului, p. XXXIV.

⁶⁹ *Ibidem*, p. XXXVII.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ Vezi *Noțiunea de română primitivă (Urrumänisch)*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, VII – VIII, 1940 – 1941, p. 181 – 188 (și în vol *Lingvistică generală și românească*, Timișoara, 1983, p. 198 – 218), *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic*, în același buletin, XI – XII, 1950, p. 409 – 419, *La formation des langues romanes occidentales*, în *Actas del XI Congreso internacional de lingüística y filología románicas*, Madrid, 1985, Madrid, 1968, p. 303 – 310 și *Istoria limbii române*, p. 5 – 10.

⁷² Alexandru Philippide – teoretician al limbajului, p. XLI.

⁷³ Vezi și *O nouă teorie despre formarea limbilor romanice și despre cauza schimbărilor fonetice*, în „Revista de filologie romanică și germanică”, 1961, p. 361 – 373.

⁷⁴ Vezi *Istoria limbii române*, p. 11.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 9; cf. și Alexandru Philippide – teoretician al limbajului, p. XLII.

manifestării unor tendințe. „Dar aceste tendințe nu erau ale limbii, ci ale indivizilor vorbitori”⁷⁶.

Acestea ar fi doar câteva din numeroasele aspecte care definesc doctrina lingvistică Philippide – Ivănescu, „o doctrină realistă despre limbaj ..., o doctrină „antropologică”, în cel mai larg sens al cuvântului”⁷⁷.

La doctrine linguistique de A. Philippide réflétée dans l'œuvre de G. Ivănescu

La doctrine de A. Philippide, le fondateur de l'école linguistique de Iași, est, en essence, une théorie sur les causes des changements et des états de la langue. La forme définitive de cette conception est exposée dans une note ample de *Originea românilor* [L'origine des Roumains] (vol. II, Iași, 1928, p. 245-309), reproduite dans le volume Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii* [Œuvres choisies. La théorie du langage] (Bucarest, 1984, p. 341-398). Dans l'étude introductive de cette édition, intitulée *Alexandru Philippide, teoretician al limbajului* [Alexandru Philippide, théoricien du langage], tout comme dans d'autres écrits, Ivănescu analyse la doctrine linguistique de son maître, formulée premièrement en *Principii de istoria limbii* [Principes d'histoire de la langue] (Iași, 1894), puis, avec des changements importants, en *Introducere în știința limbii* [Introduction à la science de la langue] (Iași, 1920-1921; cours lithographié), ainsi qu'en *Originea românilor*. Dans la conception de Philippide, la réalité linguistique se constitue et évolue sur deux bases : *la base d'articulation* (ou bien articuloire) et *la base psychologique*, produits des deux parties constitutives de l'homme : le corps et le psychique (= l'esprit). De la sorte, les organes articuloires et le psychique sont les éléments en l'absence desquels on ne peut même pas concevoir le langage humain. En conséquence, „la langue se modifie parce que les organes articuloires se modifient” et „le psychique se modifie” (Philippide). Ainsi, la base d'articulation et la base psychologique représentent les causes des changements des langues ; à partir de la base d'articulation (= la configuration des organes de la parole et les habitudes d'articulation) sont expliquées les transformations phonétiques, tandis que la base psychologique (= le psychique, l'intellect, le tempérament) explique les transformations morphosyntaxiques et lexicales. G. Ivănescu a adopté et a développé (en accord avec certaines théories modernes) cette doctrine linguistique anthropologiste-déterministe, comme fondement de son œuvre, par laquelle il propose une nouvelle direction dans la recherche des langue.

*Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași
România*

⁷⁶ *Istoria limbii române*, p. 7.

⁷⁷ G. Ivănescu, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, p. XLI.

